

Рецензия:

„Полифоничният потенциал на джендър изследванията“

За списание: *Социологически проблеми*, ИИОЗ-БАН, 2018, бр. 2/50. [“The Polyphonic Potential of Gender Studies” – *Sociological Problems*, The Institute for the Study of Societies and Knowledge at Bulgarian Academy of Sciences, 2018, No 2/50] <https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=760>

Ния Нейкова / Niya Neykova

Институт за изследване на обществата и знанието към Българска академия на науките / The Institute for the Study of Societies and Knowledge at Bulgarian Academy of Sciences

Тематичният блок на най-новия брой на списанието *Социологически проблеми* със заглавие „Полифоничният потенциал на джендър изследванията“ търси да защити „методологичния потенциал на джендър подхода в академичните изследвания“ (Коцева, Т., с. 493). Статиите проблематизират профанизирането на темата за „джендър“, станало актуално в България покрай разгорещените публични дебати около *Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие* (Истанбулската конвенция) и обострило крайни гледни точки и нерешими битки, често свеждащи „мъжкото“ и „женското“ единствено до перспективите на противопоставянето.

Броят започва с анализ на езика. В статията си „Изгубени в превода: джендър разноречията на български“ Корнелия Славова показва как англоезичният термин *gender* навлиза в българската култура и наука през 90-те години на ХХ в. и често ни оставя изгубени в превода, докато се опитваме да се ориентираме в стратегиите на преводачите: дали да се откажат от превод на *джендър*, дали да го представят като род, или пък чрез описателни изрази като родов пол, социален пол, дали да го оставят просто като пол.

Подобна хаотична употреба както на термини, така и на цялостни научни и квазинаучни дискурси, този път за хомосексуалността в България, представя и Шабан Даракчи в текста „Дискурси за хомосексуалността в България: обществени представи и научни подходи“. Той очертава основни „митологизирани вярвания“, свързани с хомосексуалните хора, за да ги сравни впоследствие с реални резултати от научни изследвания. Според автора е необходимо контекстуализиране, историзация, използване на качествени методи, още повече в специфичен преводен контекст на българската култура, в която не само понятието за джендър трябва да

бъде превеждано, но често и концепции, създадени и валидни за западното разбиране за хомосексуалност, безкритично „внесени“ за обясняването на локални тенденции, практики и форми на активизъм.

Джендър и антиджендър дискурсите са в основата и на аналитичните текстове на Марен Беренсен [Maren Behrensen] от Университета на Мюнстер („Хипохондрични идентичности: Джендър и национализъм в Германия“) и на Елица Станоева („Хипохондрични идентичности: Джендър и национализъм в България“), както и в интервюто с Роман Кухар [Roman Kuhar] от Университета в Любляна („Антиджендър кампаниите, атаката срещу либералните ценности и политиките на страха“). Те поставят темата за противопоставящи се идеологии в глобален и европейски контекст, за да я отведат, парадоксално, до национализма като основна структурна единица на говоренето за джендър. Статиите отчитат сходен феномен – онзи на „хипохондричните идентичности“, по понятието на Каролин Емке¹, чрез което тя анализира политическите движения, подхранващи се от омразата, и които виждат във всяка социална промяна смъртна опасност за националната държава.

Но извън тези обществени дискурси, които очевидно са политически и във висока степен просто инструментализирани, остава и човешката история, онази на конкретния биографичен опит, която сякаш има най-голям потенциал да омекоти крайните позиции и да върне говоренето към примери и аргументация. Първо, защото полът може да бъде мислен като жанр, а половите белези като жанрови маркери (виж Димитър Камбуров², цитиран в анализа на Славова за етимологията на *джендър*). Отграничителните линии между мъжкото и женското са сложни – и предзададени, и езикови, и психически, и културни. Второ, защото историзирането им дава плътност и може да обясни различни мотивации и стратегии на поведение. Трето, очевидно е трудно да се говори за женственост и мъжественост, за един и същ избор и степен на въплъщаване на „женственото“ и „мъжественото“.

Подобни теми са видими в анализа на Яня Йерков [Janja Jerkov] от Римския университет „Ла Сапиенца“ за сложната ситуация на психоанализата в дискусиата около джендър („За пола, за *джендъра* и... за звездите. Какво може да ни каже психоанализата за мъжкото и женското? Един лаканиански прочит“). От една страна, психоанализата е обект на обвинения поради базисното допускане за съществуването в несъзнаваното на разлика между половете, а от друга – е изправена пред предизвикателствата на нови психични симптоми, които еволюират, именно

¹ Emcke, C. *Gegen den Hass*. Frankfurt am Main, 2016.

² Камбуров, Д. „Der Genre of gender или джендърът като зет (gendre, fr.) на жанра (genre, фр., англ.)“ – *Алтера*. 2005, N 1, с. 23-25.

защото са зададени от отношението между *език* и *реалното* (с. 757). Текстът анализира съдбата на „женското“ и „мъжкото“ в логиката на Лакан, когато проблематиката на имане и нямаване на фалос се измества от тази да си *цял* подчинен или *не-цял* подчинен на фалическото наслаждение, произведено от речта.

Основни психологически аргументи за половата самоидентификация намират интересна емпирична илюстрация и в анализа на Стоян Ставру „Вариации на пола в българската съдебна практика“. Текстът показва как след 2000 г. практиката на българските съдилища е тази, която „запълва законовата празнота относно условията и пречките за смяната на пола“ (с. 583) и дава предимство на „съзнанието за пол“, на „половото себеусещане“, на „психичното изживяване за принадлежност към даден пол“ (пак там, с. 575). Авторът анализира конкретните предпоставки, възприети като необходими, за да се допусне промяна на пола.

Темата за „мъжкото“ и „женското“ или сложните им превъплъщения в целия тематичен блок може да бъде четена и през ежедневно отстояване на пространства. Така например два текста, на Снежана Димитрова („Дайте ни мъжете, пуснете ги да си дойдат и те ще ни намерят всичко, което ни трябва“ – Първата световна война, женските бунтове и политиките на женска еманципация“) и на Красимира Даскалова („*Little Entente of Women*/ Малката женска антанта и феминистките движения на Балканите през 20-те и 30-те години на XX век“), показват исторически моменти от очертаването на символните граници на мястото на жените на Балканите в началото на XX в. и отвоюването на „женското“ като част от по-сложния контекст на социални и национални деления.

През различни форми на женско политическо и гражданско участие по време на Първата световна война на „невидимите“ гладни жени, статията на Снежана Димитрова представя афективната страна на женския опит като специфичен ресурс на действеност и еманципация. Именно съпротивата срещу корупцията (в лицето на местната власт – кмет, бирник, поп) се превръща във важен източник за мобилизацията на жените. Тя обаче среща различна мъжка власт – онази на насилие, на съблазън, на страх, но и на „подадената ръка“ на „разбирация съпруг“ и на „добрия военачалник“ (с. 649).

В статията си, посветена на Малката женска антанта, Красимира Даскалова новаторски отваря полето на една транснационална перспектива и показва как други жени, в съвсем различна социална позиция – лидерки на женското движение в собствените си страни, се отдават на женската кауза в международен план. Заключениеята ѝ отиват отвъд водещите исторически интерпретации, според които женският активизъм не влияе на законодателството, свързано с жените, и определят съвместните акции на жените от региона на Балканите като една

от предпоставките за „постигането по различно време на различни сегменти от националното гражданство на жените в Югоизточна Европа“ (с. 690).

Така, докато статията на Сн. Димитрова описва специфична спонтанна мобилизация и спонтанен бунт, в текста на Кр. Даскалова активизмът на жените е представен като организирана и подчинена на идеологии форма на женска еманципация.

Едно друго всекидневно отстояване на полови роли, онова в полето на труда, е изследвано от Румяна Стоилова и Петя Илиева-Тричкова в статията им „Способността да се избира като измерение на неравенствата по пол“. Авторките говорят за специфична свобода да се избира, която е разпределена неравно между мъжете и жените, и зависи от социокултурния контекст, в който са поставени майчинството и бащинството спрямо професионалната реализация (с. 516). Освен на микроравнище, където основните различия между мъже и жени се оказват свързани с образованието, отглеждането на дете в семейството и статуса на пазара на труда (с. 531), анализът показва, че на макроравнище те се дължат на режима на социални политики на страните, в които хората живеят. В това второ измерение шансовете мъжете да влагат повече от 20 часа на седмица в домакинска работа в страните с постсоциалистически режим са пет пъти по-високи, отколкото за мъжете в страните с либерален режим, факт, който авторките тълкуват като проява на по-малки социално-полови неравенства в постсоциалистическите страни (с. 531).

Образът на мъжете в постсоциалистическия български контекст е от интерес и в текста на Ана Лулева със заглавие „Мъже и мъжествености в постсоциалистическа България“, който също откроява различни мъжествености в пространството на труда. Макар и възникнали по-късно в световен и български контекст, изследванията на мъжете и мъжественостите чрез аналитичната категория *джендър* също могат да разкриват отношения на власт и подчинение не само между мъжете и жените, но и между самите мъже. Няколко са основните открити типове мъжественост, сред които и една нова, онази на „новите бащи“, най-често млади образовани мъже, работещи в сферата на услугите и свободните професии, които са активни в ролята си спрямо децата и семейството. Според анализа именно невъзможността обаче на много мъже да постигнат идеалния модел за хомогенна традиционна мъжественост намира опора във възможността за колективна идентичност, предоставена от крайни ксенофобски, антиевропейски, религиозно-фундаменталистки форми на национализъм.

Ново предизвикателство, този път пред жената, е представено в статията на Татяна Коцева, Ирина Тодорова и Юлия Панайотова „Лабиринти на желанието: Природа, технологии и джендър в дискурса за асистираната репродукция“. Основавайки се на емпирично изследване,

включващо истории от блогове на клиники за асистирана репродукция и дискусии от интернет форуми, авторките показват как жените „изграждат идентичности чрез взаимодействието си с лекарите и медицинския персонал, процедурите и медицинските интервенции, през които преминават, чрез изострената чувствителност към собствените тела“ (с. 539). Анализът ще открие едно специфично измерение – „животът“ в клиниките по асистирана репродукция като продължително преживяване, което поставя женската аз-идентичност в специфична комуникационна мрежа от участници и мобилизира тънки стратегии за „емоционализиране“ на стерилните медицински процедури.

Полът е пресечна точка на много науки, различни подходи, противоречащи си идеологии. В този смисъл един широк тематичен, а не тяснодисциплинарен подстъп към него, който да съвместява езиковедски, психологически, социологически, правен, антропологически, медиен, исторически анализ, разкрива именно „полифоничния потенциал на джендър изследванията“. На „мъжкото“ и „женското“ са дадени конкретни пространства, които да ги представят като реални преживявания – работата, болницата, съдебната зала, улицата, световната сцена, кабинетът на психоаналитика, медиите, речникът. Дава се пример за това как прекаленото разширяване или свиването на понятието за джендър, което неминуемо води до това да обозначава всички или нечий страхове, може да бъде заменено с академичен авторитет. Дори чисто структурно, статиите в тематичния блок отговарят на критиките, които самите те поставят спрямо методите за профанизиране на темата за джендър: така например в тематичния брой дебатът за джендър не е сведен единствено до ЛГБТИ културата, макар и да я включва; освен това текстовете успяват да илюстрират българския контекст и по този начин да проблематизират безкритичното прилагане на западни теории и практики; в отделните анализи можем да прочетем и за добри и градивни примери за справяне с проблеми в областта, които извеждат темата от изцяло негативния дискурс за дискриминираните; виждаме, че полът е сложно пространство за себеизява както за жените, така и за мъжете, с техните собствени страхове и несигурност; разбираме, че крайните форми на популизма, на религиозния фундаментализъм, на крайния национализъм са пагубни, доколкото могат единствено да разделят обществото.

И за да завърша този преглед с отворена врата, струва ми се, че в полифонията на джендър гласовете все още не е експлоатиран достатъчно потенциалът на други гласове, като например тези на умерения подход, а не крайно националистическия или крайно антinationалистическия, към история, традиции и национални специфики, както и на гласовете на философския поглед, който да разгърне идеята за уникалността на личността, за

нейния потенциал, за правото на свободен избор, но и за поемането на отговорност – както спрямо личните мотивации и понасянето на последствията, така и спрямо включването в добри каузи не за избрани групи или срещу други „демонизирани“ групи, а в името на цялото общество. Броят на списание „Социологически проблеми“ заслужава вниманието на читателя с това, че е отворен към провокативна плуридисциплинарност.